

v mediálních sítích (J. Nekvapil, I. Leudar. 2002. „Sekvenční struktury v mediálních dialogických sítích.“ *Sociologický časopis/Czech Sociological Review* 38 (4): 483–500) přibraly některé internetové „diskuse“ o novinových článcích?

Je poněkud paradoxní, že část IV obsahuje i seznam dvanácti hypotéz o politickém diskurzu, které se ho však týkají pouze při všeobjímajícím pojetí politického diskurzu (o takové možnosti se Ch. zmiňuje na s. 21). Copak je to, že politický diskurz funguje jako interakce (hypotéza 2), že modální vlastnosti jazyka (výrazy pro modalitativního druhu, podmiňovací spojky aj.) slouží politické interakci (hyp. 5), že binární conceptualizace jsou v politickém diskurzu časté (hyp. 6), copak je toto všechno nějak specifické pro politický diskurz? Proto by se Chiltonovy hypotézy měly vlastně přeformulovat jako návrhy na kvantitativní i kvalitativní srovnání textů jasně politických a ostatních nebo srovnání textů různého stupně političnosti. Zatím se lze spíše domnívat, že pro diskurz ve velkých společenských skupinách stačí stejné jazykové struktury jako pro diskurz v malých společenských skupinách. To však nebrání uznat realističnost Chiltonových formulací o souvislostech mezi jasně tematizovanými zájmy, o něž v politice mezinárodní i vnitřní jde (hranice, suverenity, přístup a ovládání zdrojů s. 57), s mnoha prostorovými metaforami, jež se v politickém diskurzu často objevují (prostor, nádob, nahoře – dole, vysoký – nízký, centrum – periferie, pohyb dovnitř – pohyb ven, blízkost – vzdálenost, cesta aj., s. 59–60).

Ch. chce přispět k uznání toho, že vztah politiky, ať už jakkoli vymezené, s jazykem je tak těsný, že zkoumání politiky bez zřetele k její jazykové a diskurzivní dimenzi je podstatným způsobem neúplné. Bylo proto možné očekávat, že podá celkový přehled oblastí politiky, kde jsou jazykové a komunikační aspekty teoreticky a/nebo prakticky zvláště závažné. Pro začátek 21. století je podle něho takovou otázkou: „co to znamená komunikovat přes hranice společností, kultur a jazy-

ků“ (s. 197). Tomu nakonec odpovídá i celková kompozice knihy. Jak jsme však viděli hned na začátku, Chiltonovo putování z domova do (globálního) světa nebylo dost jasně reflektováno metodologicky (v základní odlišnosti rolí interpreta v části II a v III–IV). Nepodlehli vlastně Ch. sugestivnosti metafor cesty?

Pavel Novák

Poznámky

¹ Recenze byla zčásti podpořena VZ MSM 0021 620825.

Gene H. Lerner (ed.): *Conversation Analysis: Studies from the First Generation*
Amsterdam, Philadelphia, John Benjamins
2004, 300 s.

Konverzační analýza (KA), jak je zřejmé už z jejího anglického názvu, analyzuje rozhovory. Detailní a precizní analýzou odhaluje sociální řád a organizaci zdánlivě neuspořádaných a chaotických každodenních rozhovorů. Její počátek spadá do druhé poloviny 60. let 20. století, kdy americký sociolog Harvey Sacks spolu se svými studenty a spolupracovníky začal detailně analyzovat běžné rozhovory, telefonáty na linku prevence sebevražd, terapeutická sezení aj. Sacks ve svých analýzách navazoval na své předchůdce/učitele, zejména E. Goffmana a etnometodologa H. Garfinkela; svou práci ustanovil v zásadě dvě nová, navzájem propojená výzkumná odvětví: (sekvenční) konverzační analýzu a členskou kategorizační analýzu. Skutečně zakladatelskou prací konverzační analýzy se stal článek „A simplest systematics for the organization of turn-taking for conversation“ autorů H. Sackse, E. A. Schegloffa a G. Jeffersonové, který roku 1974 vyšel v časopise *Language* (50 (4): 696–735) a který patří mezi nejcitovanější články nejen časopisu *Language*, ale i mezi nejcitovanější (lingvistické, sociologické) články vůbec. Konverzační analýza záhy překročila hranice sociologie a začala k sobě přitahovat i vědce dalších hu-

manitních oborů: lingvisty, psychology, antropology, fonetiky aj. Tito vědci byli samozřejmě KA nejen přitahováni, ale tuto „disciplínu“ dále rozvíjeli a propracovávali, vnášejíce do ní poznatky ze svých oborů. V současné době má KA poměrně silné postavení v sociálních a humanitních vědách: vyšlo a stále vychází množství původních konverzačně-analytických prací i publikací, které shrnují dosavadní poznatky KA a uceleně je tak představují dalším zájemcům; např. v loňském roce vyšla nová publikace mapující KA v konfrontaci s příbuznými výzkumnými proudy: R. Wooffitt: *Conversation Analysis and Discourse Analysis: A Comparative and Critical Introduction* (London: Sage 2005). Konverzační analytici pořádají workshopy i rozsáhlé konference: nejbližší velkou událostí bude *International Conference on Conversation Analysis*, která proběhne v Helsinkách letos v květnu (<http://www.helsinki.fi/hum/skl/icca/>); na tuto konferenci bezprostředně naváže (stále v Helsinkách) rozsahem menší akce: *Conversation Analysis of Psychotherapy*.

Myslím, že v těchto souvislostech je na místě otázka po smyslu vydání recenzované knihy, neboť publikace obsahuje nejen práce úzkých spolupracovníků předčasně zesnulého H. Sacke, ale zhusta jejich rané, později upravené práce, popř. práce ze šuplíku. Jaký je tedy smysl této publikace? Rozšiřují studie, které jsou v ní obsaženy, dosavadní poznatky KA? Nebo jde o netypický úvod do KA, který svým důrazem na konkrétní analýzy konkuruje systematicky uspořádaným úvodům do KA? Nebo autoři jen využili současného zájmu o KA a svého prominentního postavení v oboru? (Podobně jako když úspěšná popstar vydává demosnímky a remixy svých úspěšných písní, které si natěšení posluchači zakoupí, někteří znalci se jimi i potěší, ale které by jinak za samostatné vydání nestály.) Nevyužívají (nezneužívají?) autoři touto publikací jen dobře roztočená kola akademického provozu? A není snad tato publikace příznakem toho, že KA se začíná postupně uzavírat a zacyklovávat, vytvářejíc jednu velkou uzavřenou rodinu, v níž se všichni důvěrně znají?

Tyto otázky však není možné smysluplně si položit v Česku, kde KA přes svůj evidentní růst dosud pevně nezapustila kořeny, takže ani po třiceti letech existence zde nezdомácněly základní pojmy KA, jako jsou *adjacency pairs* (párové sekvence), *overlapping talk* (překrývání replik), *turn-constructional unit* (jednotka konstruující repliku), *transition relevance place* (místo možného převzetí slova) aj. Bez těchto pojmů je však nesnadné analyzovat jakýkoliv rozhovor. Naprostá neznalost základní struktury rozhovorů může vést k dezinterpretaci i při sociologicky či psychologicky zaměřeném výzkumu opírajícím se o zvuková data. Pro velké množství českých sociálních a humanitních vědců stále může být překvapivé, setkají-li se s fragmentem přepisu („transkriptem“) běžného rozhovoru.

V této situaci bych chtěl podrobným čtením publikace odpovědět nejen na výše uvedené otázky, ale pokusit se odpovědět také na otázku, jakou roli by mohla uvedená publikace sehrát v českém prostředí.

Jednotlivé příspěvky v krátkosti představím ve sledu, v jakém jsou uspořádány v recenzované knize. Přestože jsou utříděny do tří tematických bloků (I. *Taking turns speaking*, II. *Implementing actions*, III. *Sequencing actions*), nelze zakrýt jejich celkovou nespojitost. Tato heterogenost je dána především jejich rozdílným původem: upravené kapitoly dizertací autorů (Emanuel A. Schegloff, Gene H. Lerner), příspěvky, které primárně nebyly určeny k otištění, neboť se spíše jedná o podklady k přednáškám/vedení seminářů (Harvey Sacks, Gail Jefferson – příspěvek číslo 3, Anita Pomerantz), dále je tu příspěvek, který již byl publikován jako „working paper“ (Alene Kiku Terasaki), a konečně tu najdeme původní příspěvky navazující na předchozí práce (Jo Ann Goldberg), resp. dosavadní výzkumy shrnující (Jefferson 1, 2).

G. Jeffersonová, která do této publikace přispěla třemi rozličnými pracemi, doplnila úvodní editorovo slovo původním úvodem do způsobu transkripce mluvených rozhovorů: *Glossary of transcript symbols with an introduction*. Autorka nejprve poukazuje na důleži-

tost detailního přepisu, v němž jsou zaznamenána nejen vyřčená slova, ale i prozodie, přesné umístění překryvů replik (*overlaps*), nádechy, smích apod. Důležitost těchto neverbálních detailů je demonstrována na několika kontrastních příkladech: nejprve je uvedena ukázka jen prostě verbálního přepisu rozhovoru a následně je tyž přepis rozšířen o značky zachycující neverbální prvky rozhovoru. V následné interpretaci je pak předvedena důležitost neverbálních aspektů rozhovoru. Na závěr následuje soupis transkripčních značek. Tento úvod je evidentně určen těm čtenářům, kteří se dosud nesetkali s analýzou mluvených rozhovorů, neboť každý, kdo analyzoval mluvený projev, popř. takovou analýzu studoval, ví nejen o důležitosti neverbálních aspektů rozhovoru, ale ví i to, že je nemožné všechny interakčně relevantní detaily v transkriptu zaznamenat (každé pozdvižení obočí, intenzitu nádechu aj.). Ani v jedné z následujících kapitol této knihy (včetně obou příspěvků Jeffersonové) není použito tak detailního transkriptu, který je v tomto úvodu představen a doporučován. V konkrétních pracích jsou v prepisech detailně zachyceny především ty neverbální jevy, které jsou relevantní pro danou analýzu. S transkripčními zvyklostmi konverzační analýzy se lze seznámit již v mnoha článcích a knihách; nyní třeba v úvodu recenzované knihy.

První blok zahajuje relikvijní práce otce-zakladatele nazvaná „An initial characterization of the organization of speaker turn-taking in conversation“. Na rozdíl od předchozího úvodu do transkripčních zvyklostí je tato Sacksova práce určena skalním příznivcům KA. Je zde totiž otištěn rukopis (v tištěné podobě osmistránkový), v němž H. Sacks načrtával prvotní úvahy o struktuře rozhovorů. Dozvíme se především to, že na počátku KA stály znepokojující (pro Sackse) otázky, jak je možné, že mluvčí se i v běžném rozhovoru (neřízeném žádným moderátorem) dokáží koordinovat tak, že většinou mluví jen jeden z nich a že si plynule předávají slovo. Zaznamenáme i některé pozoruhodné detaily; např. že Sacks v tomto textu místo „turn-constructi-

onal unit“ používal pojmu „sentence“ nebo že diferencoval „overlap“ a „interruption“. Tento příspěvek bude zřejmě zajímavý i pro ty čtenáře, kteří se četbou této publikace budou s KA teprve seznamovat, přesto je vhodnější doporučit jim (výše zmíněný) propracovaný článek *A simplest systematics for the organization of turn-taking for conversation*, v jehož počátcích stál zde otištěný rukopis (článek je volně k dispozici ke stažení z internetu, např. <http://www.liso.ucsb.edu/Jefferson/Systematics.pdf>).

Druhou kapitolu první části tvoří další shrnující práce Jeffersonové: „A sketch of some orderly aspects of overlap in natural conversation“. Autorka, která dlouhodobě (počínajíc dizertací) analyzovala překrývání replik (simultánní mluvení více mluvčích) v rozhovorech, zde předkládá systematicky uspořádané poznatky o různých typech překryvů replik a o strategiích, kterými mluvčí řeší tuto komunikační situaci. Překvapivě však vůbec nereflktuje práce jiných autorů, kteří se touto problematikou zabývali, a to ani v případě dalších příspěvatelů této knihy: Schegloffa a Lerner. Tato intertextová vyvázanost vede i k tomu, že je zbytečně zdvojováno pojmosloví: strategické prodlužování segmentů Jeffersonová označuje termínem „stretches“, zatímco Schegloff (viz E. M. Schegloff. 2000. „Overlapping talk and the organization of turn-taking for conversation.“ *Language in Society* 29 (1): 1–63.) termínem „hitches“. Z těchto důvodů zůstává tato práce jen dalším dílčím příspěvkem k dané problematice.

Druhou část knihy otvírá práce dalšího klasika KA; E. Schegloff zde předkládá upravenou třetí kapitolu své dizertace: „Answering the phone“. Podrobně v ní analyzuje přijímání telefonních hovorů; jde tedy zejména o analýzu úvodních sekvencí telefonních rozhovorů, v nichž je vyjednáváno, kdo volá a proč. Schegloff nejprve tuto situaci srovnává s kontaktní komunikací (rozhovorem tváří v tvář), dále poukazuje na to, jak jsou úvodní sekvence telefonátu ovlivněny tím, nachází-li se zvonící telefon doma, či na pracovišti. Následuje analýza telefonátů, v nichž je policii

oznamována nějaká událost. Pro české čtenářky a čtenáře může přínos této studie spočívat i v možnosti srovnávání s českými studiemi, v nichž je analyzována obdobná situace (např. J. Hoffmannová: „Telefonické rozhovory občanů s ohlašovanou požárů.“ Pp. 117–154 in J. Hoffmannová, O. Müllerová. *Jak vedeme dialog s institucemi*. Praha: Academia 2000; recenze v *Sociologickém časopise/Czech Sociological Review* 38 (4): 511–513). Další přínosné aspekty tohoto příspěvku jsou bezděčně dány rozdílem mezi daty vzniku a nynějším vydáním. Čtenář si zřetelně uvědomí nejen vliv technologie na komunikaci, ale i charakteristická specifika komunikace pomocí mobilních telefonů: na displeji se zobrazuje jméno volajícího (není třeba provádět „identifikační práci“) a i v případě, že volá někdo neznámý, volaný často předpokládá nějakou vazbu mezi volajícím a jím (společný známý), neboť se veřejně nepublikují telefonní seznamy čísel mobilních telefonů. Naopak v úvodu této komunikace se mluvčí často domlouvají o své momentální prostorové pozici („kde jsi?“ – „sedím v tramvaji.“). Tato studie bezděčně dokládá i počáteční nerozpletenost sekvenční KA a členské kategorizační analýzy: v textu jsou samozřejmě (a bez rámcového vysvětlování) užívány pojmy jako kategorizace či konzistenční pravidlo apod.

V práci „Investigating reported absences“ analyzuje A. Pomerantzová telefonní rozhovory úřednice americké střední školy s rodiči žáků školy, kterým volá, aby zjistila důvod absence jejich dětí. Autorka ukazuje, jak se liší úvodní sekvence hovoru a následně i celý rozhovor podle toho, zda úřednice předpokládá záškoláctví, či nikoli. V důsledku předpokládaného záškoláctví úřednice formuluje vstup („hhh Ah I was calling about Michelle she has couple of absences since (...)“), který je odlišný od standardně pokládané otázky („Was Bryan (Jack, Jill) home from school ill today?“). V případě předpokládaného záškoláctví se úřednice ještě úzkostlivěji (než obvykle) snaží zachovat neutralitu dotazů: nepodezřívá, jen zjišťuje fakta. Zjišťování faktů v této nepreferované komunikaci je obtížné

a úzkostlivě vyjednáváno oběma stranami rozhovoru (úřednicí i rodičem).

Následuje třetí příspěvek Jeffersonové „At first I thought“. Autorka v poznámce uvádí, že tuto práci dlouho nechtěla publikovat, neboť se jedná o Sacksovy a její úvahy, které nedospěly do stadia propracované analýzy. V příspěvku, který je naplněn především příkladovými ukázkami, je poukazováno na zajímavou problematiku „sekvenční ambiguity“. V případě takové mnohoznačnosti příjemce zprávy referující o nějaké události často reaguje slovy „děláš si legraci?“ („to myslíš vážně? Paroubek že byl pozván do Bílého domu?“) apod. V těchto komunikačních situacích se zřetelně vyjevuje to, co mluvčí považují za normální (odpovídající normě/očekávání). Jeffersonová dále mnoha příklady dokládá, že mluvčí na „nenormální“ situace také reagují konstatováním, které má formu: „nejprve jsem si myslel, že X (že mě něco kouslo), ale pak jsem zjistil, že Y (že jsem byl postřelen)“. Autorka komunikačními ukázkami přesvědčivě dokládá to, že X se může lišit podle rozdílných životních zkušeností mluvčích i podle jejich rozdílného kulturně-geografického původu (zatímco pro obyvatele LA je zemětřesení „normální“ událostí, pro Holanďany je to událost nečekaná, „nenormální“).

Závěrečnou část knihy otevírá článek „Pre-announcement sequences in conversation“, který napsala A. K. Terasaki; tento článek byl přes svou důležitost dosud obtížně dosažitelný (roku 1976 vyšel na univerzitě v kalifornském Irvine jako Social Science Working Paper 99). Pojem „pre-announcement“ již patří do základního aparátu KA. Článek samotný byl již zpracován v konverzačně-analytických úvodech (i v základní práci o jazykové pragmatice S. Levinsona *Pragmatics*. Cambridge: Cambridge University Press 1983). Zájemci o problematiku presekvencí mají tedy nyní větší příležitost studovat jednu ze základních statí KA. Terasaki začíná svou studii hledáním odpovědí na otázky, jak je v rozhovorech uspořádáno sdělování nových informací (sdělení nové informace přece není jen záležitostí jedné výpově-

di). Autorka analyzovala rozhovory, v nichž mluvčí sdělovali nějaké dobré či špatné novinky. Základní repliková struktura těchto rozhovorů je: 1. oznámení novinky oznamovatelem; 2. její ocenění příjemcem. Terasaki dokládá, že mluvčí užívají složitější metody, a tuto strukturu rozšiřuje: jednak o presekveni, v níž sdělovatel zjišťuje, zda daná zpráva je pro recipienta skutečně novinkou („už jsi to slyšel o Pavle?“ – „ne.“); jednak o repliky vložené mezi oznámení a ocenění novinek („nepovídej, a jak k tomu přišla?“ – „spadla z koně.“). A jak je z názvu studie zřejmé, autorka podrobně studuje právě presekvence, a to především z hlediska preference vs. nepreference jejich užívání, přičemž preference těchto presekvencí je motivovaná tendencí k neopakování již známého.

Na Lernerově příspěvku „Collaborative turn sequences“ je až příliš patrné, že původně šlo o kapitolu dizertace. Lerner zde podrobně popisuje situace, kdy komunikant B doplní právě mluvící komunikantku A kooperativním vstupem a dokončí společně s ní nebo za ni její promluvu (myšlenku). Touto komunikační strategií mohou být dávány najevo různé skutečnosti: to, že vstupující mluvčí pochopil, co A říká, že s ní souhlasí aj. Tato komunikační situace je těsně svázána s problematikou překrývání replik, kterou se autor později ve svých dalších studiích také zabýval.

V posledním příspěvku „The amplitude shift mechanism in conversational closing sequences“, jehož autorkou je J. O. Goldbergová, jsou do analýzy zahrnuty i některé prvky prozodie. Autorka ve svém výzkumu navazuje na svou předchozí studii z roku 1978 („Amplitude shift: a mechanism for the affiliation of utterances in conversational interaction.“ Pp. 199–218 in J. N. Schenkein (ed.). *Studies in the Organization of Conversational Interaction*. New York: Academic Press 1978), v níž zkoumala to, co nazývá „Amplitude Shift Mechanism“, a to mezi výpověďmi uvnitř repliky jednoho mluvčího – v zásadě jde o koherenční prostředek: daná výpověď je buď zeslabením hlasu přiřazena k předcho-

zí, nebo je naopak zesílením hlasu kontextualizována (tohoto pojmu však autorka neužívala) jako začátek nového tématu. Ve studii otištěné v recenzované knize analyzuje tento mechanismus v souvislosti se sekvenčními páry a) iniciujícími ukončení a b) ukončujícími telefonní rozhovory; tyto sekvenční páry nemusí na sebe bezprostředně navazovat. A právě v telefonních rozhovorech prozodické prostředky často hrají zásadní roli (ačkoli někteří mluvčí zřejmě nejsou schopni reagovat ani na opakované iniciování ukončení: v takovém případě často nelze mluvit o sekvenčních párech, neboť druhá část páru chybí). Ukazuje se, že v americké komunikaci je případná vzájemná výměna replik iniciujících ukončení hovoru charakterizována zvýšením hlasu, kdežto vlastní ukončování a ukončení jeho snížením. Ve druhé části své studie autorka podrobně interpretuje a charakterizuje jednotlivé složky tohoto mechanismu a jejich vzájemnou koherenci.

Nelze tvrdit, že by publikování některého z příspěvků bylo zcela zbytečné, ale přínos recenzované knihy bude pro mnoho čtenářů nejspíše spočívat jen v jednotlivých příspěvcích, a to těch, které budou rezonovat s jejich vědeckým zájmem a také stupněm jejich obeznámenosti s KA. Jako celek lze knihu doporučit především jako praktický úvod do KA. Čtenáři se seznámí s KA nikoli prohlížením utříděné vystavených hotových prací, ale pohledem pod pracující ruce mistrů. Nemíním tím, že by tato publikace měla nahradit utříděné úvody do KA, ale že by je mohla vhodně doplnit: je dobré mít možnost nahlédnout nejen do katalogu vystavených prací, ale i do tvůrčí dílny. Od roku 1992 můžeme studovat přepisy Sackových přednášek (*Lectures on Conversation*. Oxford: Blackwell 1992). Recenzovaná kniha dokresluje toto plodné období na kalifornské Irvine's School of Social Sciences publikováním (raných) studií Sackových spolupracovníků a přímých žáků, kteří se de facto zasloužili o ustanovení KA a o její následné rozvíjení a šíření.

Martin Havlík